

Homenatge a Victòria Mora i Pous (1948-2017)

Victòria Mora i Pous, estudiosa i divulgadora del món medieval jueu, va ser sòcia de l'Associació d'Estudiosos del Judaisme Català (ADEJUC) des de poc després de la seva constitució l'any 1985 i membre de la Junta Directiva d'aquesta associació des del 21 de maig de 1988 fins al 30 d'abril de 1998, data de la seva dissolució.

També va ser sòcia de la Societat Catalana d'Estudis Hebraics, continuadora de l'ADEJUC, des que es va fundar (16 de juny de 1995) i membre de la seva Junta de Govern des del 1995 fins al 30 d'abril de 1998.

Va treballar la major part de la seva vida laboral com a conservadora del Museu d'Història de Barcelona (MUHBA). Fou presidenta i secretària general del l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus.

Morí, als seixanta-nou anys, el 13 de febrer de 2017.

Tenint en compte la seva especial dedicació al món medieval jueu, especialment en l'àmbit de l'arqueologia, la revista *TAMID* dedica aquest volum a la seva memòria.

Tribute to Victòria Mora i Pous (1948-2017)

Victòria Mora i Pous, a scholar and disseminator of the medieval Jewish world, joined the Association of Scholars of Catalan Judaism (ADEJUC) shortly after it was founded in 1985, and sat on its Management Board from 21 May 1988 until its dissolution on 30 April 1998.

She was also a member of the Catalan Society for Hebraic Studies (a continuation of the ADEJUC) from its foundation on 16 June 1995, and sat on its Governing Board from 1995 to 30 April 1998.

For most of her working life she was curator of the Museum of History of Barcelona (MUHBA). She was president and secretary-general of the Santes Creus Bibliographical Archive.

She died, at the age of 69, on 13 February 2017.

Given her devotion to the medieval Jewish world, especially the field of archaeology, *Tamid* is dedicating this volume of the journal to her memory.

Victòria Mora, divulgadora del patrimoni jueu de la ciutat de Barcelona

Jordi CASANOVAS MIRÓ

Membre del Comitè Editorial de TAMID

Vaig conèixer la Victòria l'any 1974 a la seu del que en aquells moments es coneixia com a Museu d'Història de la Ciutat i des d'un primer moment es va mostrar col·laboradora i afable. Vaig anar a parar al museu per l'encàrrec que m'havien fet de redactar una primera crònica d'una visita que havíem fet, patrocinada per l'Amistat Judeocristiana, seguint el rastre de les restes jueves encara visibles en diferents punts de la ciutat, i posteriorment la seva col·laboració va ser constant en la preparació del capítol de la meua tesi dedicada a les inscripcions jueves de Barcelona.

Eren els darrers anys de Frederic Udina com a director del museu i els primers de Josep M. Garrut. La Victòria actuava en aquell moment com a conservadora de medieval sota un cert guiatge de Margarida Tintó. L'interès per la presència jueva a Barcelona era relatiu i només afectava, de fet, els qui d'una manera o altra hi estaven implicats. Els materials al nostre abast eren escassos i en els darrers temps s'havien produït poques novetats. La darrera intervenció arqueològica d'un conjunt específicament jueu havia estat l'excavació de la necròpolis jueva de Montjuïc els anys 1945-1946, i d'això feia més de vint-i-vuit anys.

La Victòria em va posar a les mans un exemplar de *Las inscripciones hebraicas en España* de Francisco Cantera i Josep M. Millàs i em va mostrar part del seu regne, constituït per les sales VI-VII, anomenades «Testimonios Judeo-àrabs». Eren dues sales de dimensions reduïdes, ubicades en el primer replà de l'escala principal del pati del museu, i se centraven en dos punts bàsics: els anomenats «banys àrabs» i la necròpolis de Montjuïc. Sense exagerar, podem considerar-les una forma embrionària del futur Centre d'Interpretació del Call i, tot i les limitacions de l'època, es tractava de dos espais d'una museografia força avançada, presidits per una maqueta preciosa dels banys i per unes maquetes de les diferents tipologies de sepultures localitzades a Montjuïc. Completaven les sales diferents fragments d'inscripcions jueves que la Victòria em va anar comentant amb l'ajut inestimable del catàleg de Cantera i

Millàs. El que ja em va cridar molt l'atenció en aquell moment és que la Victòria tenia molt clar que, juntament amb els grans protagonistes citats per tot-hom, hi havia uns quants personatges, molt pocs, que ella coneixia molt bé i que gràcies a les seves explicacions cobraven nova vida. És així com vaig conèixer, primer de paraula i després en persona, Joaquim Morales, autor de la maqueta dels banys i supervisor sobre el terreny de les excavacions a Montjuïc, que molt generosament em va convidar a casa seva i em va ensenyar diversos escrits i dibuixos que havia fet a peu d'excavació. Aquest coneixement de la infrahistòria de fets molt diversos feia que les aportacions de la Victòria fossin especialment valuoses i, tot i que no feia gaires anys que estava al museu, coneixia molt bé tots els mecanismes del seu funcionament.

Vaig poder tractar la Victòria des del 1974 en endavant al llarg de trenta anys molt intensos en els quals sovint les nostres tasques s'imbricaven. Ja des dels primers moments ella es manifestava com era, i ningú no podia al·legar engany. Sabia moltes coses i anava acumulant experiència i coneixements com una formigueta. El seu tarannà senzill va fer que no es plantegés mai d'una manera seriosa convertir-se en una dona erudita o fer carrera acadèmica, i això es fa manifest especialment en el fet que va publicar poques coses i totes amb un caràcter essencialment divulgatiu. Es va convertir en un pont que facilitava el contacte entre el món exterior i el museu, especialment en aquells aspectes que suposaven un coneixement pràctic en relació amb qualsevol tema. Per aquesta raó, crec que el millor que podem dir sense exagerar és que era la persona amb qui qualsevol hagués volgut tractar en relació amb qualsevol cerca feta en qualsevol museu. Aquesta manca d'especialització acadèmica assumida de manera voluntària la va portar a convertir-se en una gran divulgadora del patrimoni jueu de la ciutat de Barcelona, i en aquest paper és com la recordarem tots.

Un passeig pel call de Barcelona amb la Victòria Mora

Eulàlia VERNET I PONS

Membre del Comitè Editorial de TAMID

Un matí de primavera de l'any 2012 vaig conèixer la Victòria Mora al Centre d'Interpretació del Call del Museu d'Història de Barcelona (MUHBA). Li quedaven pocs dies per a jubilar-se, després d'haver treballat tota una vida al MUHBA com a historiadora especialista en el call de Barcelona. Per part meva, jo hi entrava com a col·laboradora del museu, especialista en judaisme. El llavors director del MUHBA, Joan Roca, me la va presentar. Aquest breu escrit vol ser un petit homenatge a la seva persona.

Aquell matí vam fer totes dues un tomb pels carrerons del call Major i del call Menor, una passejada històrica memorable que no he oblidat mai més: en guardo, com si fos ara, les seves opinions vives, pròpies i molt crítiques, unes observacions i deduccions ben orientades i precises, i també tots els racons i carrerons del call que aquell dia em feu conèixer: a cada pas em descobria una anècdota; a cada cantonada, un detall antic, una reflexió arqueològica, un comentari històric, una llegenda antiga...

Recordo bé aquell matí: després de visitar l'exposició dedicada a Salomó ben Adret situada a la seu del call del MUHBA —la casa medieval que va pertànyer a Jucef Bonhiac, teixidor de vels, segons consta en un document del segle XIV—, vam sortir a descobrir el call Major. Del carrer de Sant Ramon del Call, l'antic carrer dels Banys Freds, paral·lel a l'antiga muralla romana, recordo la Victòria parlant-me de l'arc apuntat, un antic carreró, avui cec, que sortia des del núm. 8 d'aquest mateix carrer, un dels tres carrerons que haurien donat accés a la Sinagoga Major de Barcelona, l'antic traçat del qual encara és apreciable des de la terrassa superior de l'actual Espai MUHBA del call.

En acabat vam girar a mà esquerra, carrer de Marlet amunt, la casa núm. 1 del qual conté la famosa inscripció hebrea. Uns metres més enllà, a mà esquerra, em mostrà també les restes a la façana i el queixal que sobresurt de la vorera, indicis també de la presència d'un carreró antic, avui tapat, que hauria menat a la Sinagoga Major: aquest en fora el segon accés (potser el d'entrada de la sinagoga de les dones, segons em remarcà), del qual encara,

com a indicatiu, se'n conserva una piona monolítica cònica que facilitava el gir als carros.

En arribar al carrer de Sant Domènec, llavors conegut com a carrer de les Escoles Majors o de les Carnisseries, em mostrà les cases més antigues del primer tram del carrer, amb els seus característics finestrals gòtics i les façanes un xic bombades, a causa segurament del terratrèmol del 1428, com em feu notar; em mostrà també l'indret de l'accés principal de la Sinagoga Major, pel número 9 del carrer de Sant Domènec, i també la ubicació de la sinagoga d'en Maçot, un oratori privat situat a la darrera casa de mà esquerra que afronta amb el carrer de Sant Sever, l'antic carrer de la Volta. Vam caminar també per Sant Honorat i em contava que, perpendicular a aquest carrer, en sortia un carreró, el carrer de la Sinagoga Xica, avui desaparegut. Al capdavall d'aquest carrer, s'hi trobava la Scola Xica o Sinagoga Poca, ubicada sota l'actual capella de Sant Jordi, al Palau de la Generalitat. I em va parlar també d'una de les principals obres fetes tardanament al call, la magnífica font gòtica de Sant Honorat, construïda ja en temps de Pere el Cerimoniós (1336-1387) per a evitar picabaralles amb els cristians a la font pública de Sant Jaume. D'allí vam saltar cap al Palau del Lloctinent, per observar-hi *in situ* les làpides hebrees, provinents del cementiri de Montjuïc, que foren reutilitzades, a partir de l'avalot del 1391 i com a conseqüència de la desaparició definitiva de l'aljama de la ciutat, com a material de construcció en les façanes de diversos edificis. En acabat vam baixar pel carrer del Call, conegut llavors com a carrer dels Torners, al final del qual hi havia l'antic Castell Nou o Vescomtal, testimoni dels avalots del 1391, l'episodi més cruent del call, arran del qual la comunitat jueva restà completament destruïda: l'atac contra el call de la ciutat va suposar la mort d'uns tres-cents jueus i la fugida de la majoria dels membres de la comunitat que no havien optat per la conversió.

D'allà vam encaminar-nos cap al call Menor, un nou barri fundat a instàncies del rei Jaume I per donar resposta a l'augment demogràfic i a l'arribada de noves famílies jueves al call provinents de la Provença. També conegut com a call d'en Sanahuja o de n'Àngela, aquest nou barri es bastí en unes terres cedides en emfiteusi pel canonge Pere Albert, situades extramurs de la muralla romana i a redós de la nova muralla de la Rambla, feta erigir pel rei Jaume. D'ençà del 1263, el call Menor tingué la seva pròpia sinagoga, erigida pel jueu Bennenasc Salamó, amb el privilegi del rei Jaume; era situada a l'indret on avui es troba la parròquia de Sant Jaume, l'antic convent dels trinitaris. La sinagoga va ser convertida, poc després de l'avalot de 1391, en l'església de la Trinitat per un grup de conversos; després fou ampliada i passà a catego-

ria de convent. Actualment és l'església de Sant Jaume, la qual, com em feu notar la Victòria, té el privilegi de custodiar, al presbiteri, el retaule major, l'original (gòtic, s. XIV), de la catedral de Barcelona.

Del call Menor també en recordo molt el carrer de la Volta del Remei, conegut antigament amb el nom de carrer de l'Arc d'en Sanahuja, el qual conserva encara, damunt de la volta, una torre medieval del segle XIII. Si es mira des del carrer de Ferran, es pot veure la part posterior d'aquesta casa fortificada, la façana de la qual, des d'aquesta perspectiva, és molt menys reformada que no pas la que mira al carrer de la Boqueria. La Victòria em feu notar també el traç esbiaixat de la volta (com en el cas també del carrer paral·lel a aquest, el de l'Arc de Santa Eulàlia), fet que podria conservar l'antic traçat d'un edifici romà de l'antiga Barcino; em feu observar també la pedra monolítica enigmàtica, semicircular i foradada pel centre, de talla perfecta, que hi ha encastada a la façana de la torre medieval d'aquest mateix carrer, ben amunt, al tercer pis de la torre; em comentà que aquesta peça tan ben tallada podria tractar-se de la base de l'*spina* de l'antic circ romà de Barcino. Aquesta observació, però, no l'he tornada a sentir de ningú, ni l'he llegida enlloc més...

Vam passejar-nos també pel carrer de la Lleona, el llindar que separava aquest nou call de la resta de la ciutat. Situades en aquest carrer, si s'observa l'edifici de l'antic convent dels trinitaris, hi ha una part de la façana que sobresurt una mica de la resta de l'edifici i que es caracteritza per l'antiguitat de la construcció i pels seus carreus: tal com em feu observar la Victòria, aquest pany de paret de la façana, que és la més antiga del convent, podria haver format part, en època medieval, de les dependències de l'antiga sinagoga del call Menor. Quant al perquè del nom d'aquest carrer, «de la lleona», recordo també l'anècdota graciosa que m'explicà: ben a la vora hi havia el Palau Reial Menor —enderrocant el 1866 per fer-hi pisos de lloguer—, famós pels seus jardins i perquè s'hi allotjava un petit zoo de feres i animals exòtics que eren oferts com a present en les visites reials que rebia la reina: el carrer hauria tingut aquest nom, doncs, perquè per aquells encontorns els jueus, encarregats dels animals, haurien tret a passejar les feres del Palau. El lector interessat en la història medieval del call de Barcelona pot consultar en línia la guia històrica del call Major i del call Menor que va escriure la Victòria Mora quan el MUHBA era encara el Museu d'Història de la Ciutat (http://ajuntament.barcelona.cat/museuhistoria/sites/default/files/RutaElCallCatala_1.pdf), així com també el capítol que va publicar dedicat a les comunitats jueves medievals de Barcelona i de Tarragona en el monogràfic sobre *La Catalunya*

jueva del Museu d'Història de Catalunya (http://ajuntament.barcelona.cat/museuhistoria/sites/default/files/catjueva_comjueva.pdf).

La Victòria era coneguda al barri per tots i estimada també pels treballadors del Museu. Recordo, per exemple, tot passejant pel carrer de Sant Honorat, com els comerciants li sortiren a l'encontre per saludar-la. D'aquella passejada pels carrers del call amb ella, en guardo la seva generosa conversa, la passió pel passat jueu de Barcelona i, en definitiva, la gran estima per la nostra història; en recordo la mirada franca i expressiva, el caminar decidit, unes explicacions generoses i una visió dels carrers antics molt particular i pròpia: amb ella al costat, tot caminant pels carrerons del call, els carreus, les cases, els portals, els finestrals, els carrerons, les placetes, tot anava cobrant vida, com si les pedres volguessin parlar-nos per fer-nos conèixer la seva llarga història...